

AKVIZICE ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNY REGIONU S MĚSTSKOU FUNKCÍ

Jiřina Bínová, Státní vědecká knihovna Kladno

Profilace fondu knihovny je vymezena Statutem knihovny. Mantinely jsou nabídka knižního trhu a konkrétní finanční situace knihovny. Statut určuje obrysy profilace fondu ve vazbě k zaměření knihovny, její dostupnosti, hlavní uživatelské klientele, specializaci, tradici.

Věřejné knihovny jsou univerzálními knihovnami sloužícími nejširší uživatelské veřejnosti. Rozdíly v chápání univerzálnosti fondů jsou patrné ze statutů státních vědeckých knihoven na straně jedné a statutů veřejných knihoven okresních nebo městských na straně druhé. Průsečíkem obou variant jsou ty státní vědecké knihovny, které současně plní funkci knihovnického centra pro určitý region – bývalý kraj i současný okres – a městské funkce města, ve kterém sídlí.

Knižní trh se nerozvíjí ve vzduchoprázdnu, dnes je do jisté míry limitován, ovlivňován, diktován vkusem čtenářské veřejnosti, ekonomickou situací vydavatelů, jejich počtem, koupěschopností a zájmem společnosti obecně.

Vytrvale užíváme tradičně termín knižní trh, i když profilace fondu knihovny dnes nepředstavuje jen akvizici knih. Stejná pozornost je věnována akvizici seriálů, akvizici dalších typů tištěných dokumentů – norem, map. Omezené knihovní fondy doplňují netištěné dokumenty – zvukové, audiovizuální, v posledních letech i média multimediální.

A jak vypadá současný knižní trh?

V roce 1997 v ČR (podle ročenky Českého statistického úřadu) bylo vydáno téměř 10 tisíc knih). Zhruba třetinu tvořila beletrie, druhým nejčastěji vydávaným oborem byly životopisy a historie, více než 500 titulů tvořily přírodní vědy, téměř 500 titulů bylo matematických.

Tydeník Profit a měsíčník Knihkupec a nakladatel podaly přehled knižního trhu podle jednotlivých nakladatelů, což vypovídá nejen o ekonomické síle nakladatelů, ale je současně obrazem trhu, vypovídá i o vkusu a potřebách čtenářů. Na prvních místech se umisťují vydavatelé beletrie Ivo Železný, Knižní klub, Harlequin, na dalších místech Karolinum a Masarykova univerzita – největší vydavatelé vysokoškolských učebnic a skript.

Seriózní informace o počtu vydaných dalších typů dokumentů – seriály, normy, patenty, audiální, audiovizuální, multimédia jsou velmi nesnadně a nekompletně získatelné, jsou neúplnější a nepřesnější.

Kromě statutárních funkcí, knižního trhu jsou ovlivňujícími faktory profilace fondu potřeby čtenářské klientely místa, ve kterém knihovna sídlí. Některé knihovny, všechny vědecké, ale i některé městské a okresní, mají určitou specializaci, vážící se zpravidla na přírodní a hospodářské podmínky města a regionu. Téměř každá knihovna jako přirozenou a jedinečnou specializaci buduje regionální fond.

Akces jako pracovní činnost lze charakterizovat vytypováním, objednáváním, příjmem dokumentů do fondu s tím, že vytypování přírůstků patří mezi atraktivní, oblíbené, zajímavé, ale současně velmi náročné a odpovědné zaměstnání spojené s přístupem k vydavatelským katalogům, kontaktům s vydavateli, dodavateli, výměnnými partnery, návštěvou domácích i zahraničních knižních veletrhů, knižních aukcí, knihkupeckých prodejen. V posledních měsících také návštěvou zvyšujícího se počtu elektronických katalogů a knihkupectví. Akviziční pracovníci patří mezi vysoce kvalifikované pracovníky z hlediska vzdělání, zpravidla mezi pracovníky s delší praxí v té které knihovně i pracovníky v dobrém slova smyslu zanícenými. Jejich práce rozhodně nepostrádá zajímavostí, je prací doslova detektivní. Přes zvyšující se počet akvizičních pomůcek není jednoduché zjistit informace o připravovaných a vydaných titulech dokumentů.

Každá knihovna prošla specifickým historickým vývojem, její vývoj se více či méně liší od ostatních. Historie téměř každé knihovny je unikátní.

Tomu odpovídá i dnešní Státní vědecká knihovna v Kladně. Městská knihovna od svého založení v roce 1897, okresní od roku 1952, krajská, resp. státní vědecká od roku 1960. Funkci městskou vykonává po celou dobu své existence. Její vývoj se zákonitě odrazil i na vývoji tvorby fondu a jeho profilaci. Dnešní profilace je výsledkem historie knihovny a současné funkce.

Jak vypadá profilace knižního fondu SVK plnicí obě funkce? Ideální profilace neovlivněná finančními mantinely?

Profilace fondu odborné části knihovny přes veškerou složitost je jednoznačně daná a méně proměnlivá než akvizice a profilace městské funkce.

Univerzálnost knihovního fondu velí akces všech vědních oborů jednotlivých typů dokumentů.

SVK v Kladně shromažďuje a trvale uchovává domácí knižní produkci a seriály získané povinným výtiskem. Povinným výtiskem a dalším nákupem buduje univerzální fond domácí produkce vědeckých, odborných monografií, populárně naučných knih, vysokoškolských učebnic, skript, krásné literatury (beletrie, poezie, dramata), knih pro děti, seriálů, hudebnin.

Výběrově se nákupem zajišťují normy domácí produkce, audiální dokumenty, audiovizuální dokumenty.

Specializací knihovny je kolekce map, turistických průvodců (úplná domácí produkce, výběrově zahraniční nakladatelství a edice), zvláštní důraz se

klade na oblast Alp. Druhou speciální sbírkou je fond regionálních dokumentů regionu střední Čechy.

Zahraníční dokumenty se získávají pouze z oboru specializace – knihy, mapy, seriály, audiovizuální dokumenty, multimediální nosiče. Kromě specializace se nakupují světové encyklopedie, výběrově knihy o umění.

Dlouhodobý plán doplňování je vypracován, velmi podrobně se každoročně konkretizuje podle momentální finanční situace. Plán doplňování určuje procentuální podíl financí určených na jednotlivé typy dokumentů odborným útvarům a provozům a příručním knihovnám.

Státní vědecká knihovna v Kladně je podle zákona č. 37/95 Sb. příjemcem povinného výtisku. Podle vyhlášky č. 252/95 Sb. MK ČR ze dne 6. října 1995, kterou se provádějí některá ustanovení zákona, je knihovna příjemcem bezplatného povinného výtisku knih, map, hudebnin vydaných v okresech regionu střední Čechy a na území hl. m. Prahy. Vydavatelé se sídlem v ostatních částech ČR musí plnit tzv. nabídkovou povinnost – do 30ti dnů od vydání nabídnout ke koupi všechny své tituly.

Tolik litera zákona. Jen knihovny, které jsou příjemcem nabídkové povinnosti ze zkušenosti vědí, jak daleko je k realizaci zákona a jeho prováděcí vyhlášky. Přes zjednodušení, kterým je písemný souhlas knihoven – příjemců povinného výtisku, že považují písemnou informaci uveřejněnou v časopise *Nové knihy*, splněním nabídkové písemné povinnosti. se akvizitěři mění doslova v detektivy pátrající po titulech vydaných, ale neuvedených v žádném z běžných informačních zdrojů – *Nových knihách*, *Knihách '98*, *Labyrintu*, *O.K.*, *Katalogu skladovaných knih*.

S *Novými* knihami uzavřelo smlouvu o uveřejňování informací o nově vydávaných titulech dosud cca 400 vydavatelů. Stále zůstává mnoho těch, po jejichž vydaných titulech akvizitěři usilovně pátrají, leckdy bez úspěchu. Bezpočetně bylo publikováno výzev, uskutečněno jednání se Svazem českých knihkupců a nakladatelů. Nové knihy pravidelně upozorňují vydavatele na nutnost plnění zákona.

Zákon knihovně zdaleka nezajišťuje, že získá bezplatně nebo nákupem jeden exemplář každé knihy vydané v ČR, ačkoliv toto Koncepcí doplňování předpokládá. Díkce zákona navíc není zcela jednoznačná – knihovna má eminentní zájem na získávání skript a vysokoškolských učebnic. Dle výkladu právníků jsou tímto zákonem zahrnuty, ale mnozí vydavatelé jsou odlišného názoru. Bez ohledu na zákon získává knihovna nákupem skript a pražských vysokých škol až ve 3 exemplářích, mimopražských 1 exemplář.

Půjčovna odborné literatury – základní pracoviště absenčních služeb odborné veřejnosti města i služeb MVS – do svého fondu získává kromě neplacených a placených povinných výtisků.

1–2 exempláře vědeckých, odborných, populárně-naučných knih, všeobecné a oborové slovníky a encyklopedie (zpravidla 1 exemplář), vysoko-

školské učebnice (1–3 exempláře), skripta (1–3 exempláře), mapy domácí provenience (3 exempláře).

Výjimkou jsou pracovní sešity k učebnicím základních škol a některé další typy dokumentů: pohlednice, plakáty, jízdní řády, propagační letáky, firemní literatura, seriály (včetně ročenek).

V souladu se specializací získává zahraniční knihy (encyklopedie) a mapy v 1 exempláři. Akces se provádí z informací ve specializovaných seriálech (Novými knihami počínaje), na knižních veletrzích, veletrzích cestovního ruchu, osobním nákupem ve specializovaných prodejnách a u distributorů. Absolutní výjimkou jsou nákupy na knižních aukcích.

Nákup zahraničních dokumentů se zpravidla uskutečňuje 1x pololetně, maximálně 3x ročně v případě příznivého vývoje finanční situace. V posledních letech vždy až po uspokojení nákupů domácí produkce knižní i neknižní závěrem roku.

Do půjčovny odborné literatury se nevřazují normy (fond studovny), audiální dokumenty, hudebniny (fond hudebního oddělení), seriály (fond studovny), adresáře, katalogy firem, telefonní seznamy (fond pracoviště informačních služeb), jízdní řády (fond Infocentra regionu Kladno).

Kromě speciálního fondu map a průvodců budovaného systematicky od roku 1965 – v poslední době velmi využívaného a dle finančních možností systematicky doplňovaného nákupy i dary vystavovatelů na veletrzích cestovního ruchu – se buduje speciální fond regionálních dokumentů. I s jeho budováním se začalo v polovině 60. let, následně poté, kdy se knihovna stala ústřední knihovnou bývalého Středočeského kraje. Její excentrické umístění bylo (a dosud je) na závalu získávání regionálních dokumentů. Je nesnadné, časově náročné, a vyžaduje mnoho energie přesvědčovat vydavatele o odevzdání povinného výtisku vydaného titulu nejen místně příslušnému státnímu okresnímu archivu, Státnímu oblastnímu archivu v Praze, ale i Státní vědecké knihovně v Kladně.

Toto mnoholeté úsilí nikdy nekončí. Vydavatelé vznikají stále noví, vytvořit kompletní a ucelenou sbírku regionálních dokumentů, není snadné.

Regionální fond tvoří v každé knihovně svébytnou a samostatnou kapitolu. Kritéria pro jeho sběr nejsou jednoznačná, každá knihovna je přizpůsobuje svým potřebám a podmínkám, určuje si je sama. Vzhledem k tomu se regionální sbírky knihoven dosti výrazně liší. Účelná je těsná spolupráce místně, resp. regionálně příslušné knihovny, muzea a archivu. Duplicita je v tomto případě menší vadou než absence některých typů dokumentů. Účelnost spolupráce tkví v tom, že některé typy dokumentů nebo dokumenty, jejichž obsahem není pouze region, shromažďuje alespoň jedna z těchto tří institucí a v regionu jsou uchovány trvale. Nejširší záběr zpravidla mívají archivy.

Jaká jsou dnešní kritéria SVK v Kladně, jak se v průběhu let vyvíjela, i když změny nejsou žádoucí.

Speciální fond regionálních dokumentů je tvořen především tištěnými dokumenty, kterými jsou knihy, seriály, mapy, pohlednice, jízdní řády, telefonní seznamy, drobné brožury a letáky, katalogy výstav, programy divadel, programy akcí, firemní literatura, kalendáře, dokumenty audiální a audiovizuální. Sběrnou oblast tvoří region Bohemia Centralis v hranicích bývalého Středočeského kraje před rokem 1990 (bez území hl.m. Prahy). U historických a přírodovědných dokumentů se hranice neshodují s administrativním celkem. Za regionální dokumenty jsou považovány ty, které mají k regionu vztah obsahový, provenienční nebo autorský.

Vztah obsahový je základní. Do regionálního fondu se nezařazují dokumenty, které se regionu týkají pouze okrajově. V maximální úplnosti se shromažďuje město Kladno, do fondu Kladnensí se zařazuje i produkce tiskáren a nakladatelství před rokem 1950 (i když tisky nejsou obsahově regionální), dílo významných osobností města Kladna (i odborných publicistů bez vztahu k regionu). Kladnensia se shromažďují minimálně ve dvou exemplářích. Region Bohemia Centralis v jednom exempláři, i když samozřejmě s určitými výjimkami. Tu tvoří tištěné i jiné dokumenty místně blízkých regionů, tj. západní okolí Prahy, okres Beroun, Rakovník a Příbram.

Fond Kladnensí a fond Bohemia Centralis tvoří dokumenty obsahově regionální. Tisky a jiné typy dokumentů provenienční povahy jsou označeny sice jako regionální, nejsou však přísně konzervační a jsou řazeny do základního fondu knihovny.

Problematické je shromažďování dokumentů provenienčně regionálních. Obsahově s regionem zpravidla vůbec nesouvisejí, byly však vydány vydavateli se sídlem v regionu, tištěny v tiskárnách regionu, zvukové dokumenty lisovány v podnicích v regionu (zvukové nahrávky v Gramofonových závodech v Loděnici u Berouna).

Shromažďování některých typů dokumentů je akvizičně vděčné, zajímavé, i když komplikované (pohlednice, plakáty, letáky a pozvánky akcí v regionu, tzv. drobné tisky). Tento sběr je v Kladně momentem spolupráce a dělby mezi knihovnou, muzeem a archivem.

V posledních letech přistupuje k regionálnímu fondu kromě funkce konzervační i funkce bibliograficko-evidenční. Snaze získávat, zpracovávat a ukládat regionální dokumenty v maximální úplnosti je věnována trvale rozsáhlá pozornost a hledají se nové a netradiční možnosti získávání informací o různých titulech.

Právním povinného výtisku získává Státní vědecká knihovna v Kladně i fond domácích seriálů – vzhledem k dosud platným právním normám – z celé ČR. Získávání seriálů je stejně nesnadné jako získávání knih: chybí úplná

evidence, mnohé tituly je nutno urgovat, někteří vydavatelé je nezasílají ani po několika urgencích.

Seriály domácí provenience tvoří základ fondu odborné studovny.

Domácí seriály získané povinným výtiskem jsou doplňována nákupem zahraničních seriálů. V posledních letech se nákup silně redukoval a omezil se pouze na tituly specializace – tj. seriály se zeměpisnou a turistickou problematikou. Všechny jsou trvale uchovávány odbornou studovnou. Její knižní fond tvoří ucelené řady domácích a zahraničních encyklopedií Ottovým slovníkem počínaje a Encyclopaedia Britannica konče. Součástí studovny je fond norem.

Právem povinného výtisku získává SVK hudebniny a velmi omezeně audiální dokumenty. Povinný výtisk audiálních dokumentů je sporný. Většina vydavatelů svoji povinnost plnit odmítá se zdůvodněním, že v příslušném zákonu nejsou audiální dokumenty explicitně uvedeny.

Hudební oddělení je oddělením odboru všeobecných služeb, nemá speciální uživatele. Ve městě jsou pouze základní umělecké školy, není zde pedagogická střední nebo vysoká škola, jejíž posluchači by studovali obor hudební věda. Tematickou skladbu audiálních dokumentů (50 % CD, 50 % kazety) se daří jen velmi obtížně dodržovat: 10 % mluvené slovo, 10 % folklórní hudba, 10 % dechová hudba, 20 % vážná hudba, 15 % jazz, 5 % esoterická a relaxační hudba, 30 % populární hudba). 10 % mluveného slova tvoří především zvukové knihy pro zrakově postižené uživatele.

Velmi omezeně se nakupují audiovizuální dokumenty i když zájem uživatelů by byl podstatně vyšší. Interní směrnice Doplnění fondů určuje složení: 50 % jsou oceněné filmy (z toho alespoň 10 % podle literárních předloh), 20 % hudební tematika, 20 % naukové včetně zeměpisné specializace a 10 % pro děti (zpravidla pohádky). Vzhledem k tomu, že v absolutních číslech se jedná o nákup cca 10–20 videokazet ročně, jsou jednotlivá témata zastoupena v jednotkách. Knihovna je v Kladně jedinou půjčovnou města, která získává a půjčuje kvalitní videokazety.

Významnou sbírku fondu tvoří kartotéka cestovního ruchu, jak je ne zcela přesně pracovním nazýván rozsáhlý fond map, drobných turistických průvodců, informačních letáků o místech a lokalitách v ČR i zahraničí. SVK v Kladně je členem Asociace turistických a informačních center, část materiálů získává výměnou, event. dary, část na veletrzích cestovního ruchu. Město Kladno je zakládajícím členem Sdružení obcí Bohemia Centralis, Informační centrum regionu Kladno je informačním místem pro město a okres. V rámci Bohemia Centralis přijala SVK povinnost získávat, bibliograficky zpracovávat všechny tituly oborů cestovní ruch a turistika vydané na území Bohemia Centralis. Zajistila si tak jedinečnou možnost snazšího získání těchto dokumentů. Bibliografické zpracování dokumentů regionu střední Čechy má uloženo Statutem. Sbírkou se každoročně aktualizuje.

Pomineme-li skutečnost, že knihovna dle svého Statutu plní i okresní funkci a buduje tzv. výměnný fond pro obecní knihovny okresu – v posledních letech s velmi omezenými prostředky – jsou druhou hlavní oblastí akvizice, profilace i služeb městské služby.

Kladno je město se 75 tisíci obyvateli, jehož výhodou i nevýhodou je bezprostřední blízkost Prahy. Část odborné veřejnosti navštěvuje některé ze speciálních nebo specializovaných knihoven v Praze – i když spokojenost uživatelů knihovny se skladbou fondu půjčovny odborné literatury včetně její specializace je vysoká.

Veřejnost vyžadující služby městské knihovny navštěvuje některou ze šesti půjčoven ve městě – ústřední půjčovnu v Zámku nebo některou půjčovnu pro dětské i dospělé čtenáře v sídlištních a okrajových částech města.

Koncepce doplňování městských půjčoven je trvale v platnosti, každoročně se podle finančních podmínek upravuje. Akvizice městských služeb v posledních letech zdaleka není dostatečná.

Hlavním důvodem jsou finance. Město Kladno se na akvizici finančně zúčastňuje pravidelně jen hrazením nákupu všech časopisů, nákup knih finančně nepodporuje. Realita proto zůstává daleko za Koncepcí doplňování. Podle ní se do Ústřední půjčovny v Zámku a dalších půjčoven nakupuje beletrie, odborná a populárně naučná literatura vždy v 1–2 exemplářích. Této ideje je současná praxe velmi vzdálená. Ústřední půjčovna je doplňována dosud bez výraznějších omezení (navíc je do ní zařazován povinný výtisk beletrie, analogicky povinný výtisk knih pro děti do ústředního dětského oddělení). Ostatní půjčovny jsou doplňovány omezeně především beletrií a jen tzv. populárně naučnou literaturou, z ní především obory životopisy, cestopisy, domácí hospodářství, hobby.

Akvizitér musí volit mezi finančními možnostmi, Koncepcí doplňování, potřebou a vkusem čtenářů půjčoven a vlastním svědomím. Finanční síla knihovny je výrazným omezujícím faktorem. Akvizitér musí uvažovat, jak naplňovat Koncepci doplňování při omezených prostředcích nebo zda dát přednost nákupu jen těch titulů, které mají zajištěn vysoký čtenářský zájem. Tituly pro odbornější čtenářskou klientelu, která je početně podstatně omezenější, jsou kupovány pouze pro hlavní městskou knihovnu. Vzhledem k jednotné registraci uživatelů Státní vědecké knihovny v Kladně nemá žádný čtenář problém knihu získat v jiné půjčovně. Problémem při zhoršených finančních podmínkách je kvalita fondu.

Trnitá cesta akvizitérů prošlapávaná od roku 1989 se začíná dostávat do vyjetých kolejí. Stále platí – knižní trh je trvalým zdrojem nových a nových překvapení a akviziční pracovník je ten, který má v knihovně klíčové postavení. A toto renomé zavazuje.